

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

12. ÉVFOLYAM, 3 – 4. SZÁM
2024

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

Alapító főszerkesztő: Frisnyák Sándor

Főszerkesztő: Kókai Sándor

Szerkesztő: Csüllög Gábor

Vendégszerkesztő: Tamás Edit

Tanácsadó és Lektorai Testület:

Baranyi Béla professor emeritus (Debrecen), Berényi István ny. egyetemi tanár (Budapest), Dövényi Zoltán professor emeritus (Pécs), Hajdú Zoltán tudományos tanácsadó (Pécs), Kocsis Károly akadémikus, kutatóintézeti igazgató (Budapest), Paládi-Kovács Attila akadémikus (Budapest), Rácz Lajos egyetemi tanár (Szeged), Tamás Edit múzeumigazgató (Sárospatak), Viga Gyula egyetemi tanár (Miskolc)

Szerkesztőbizottság:

Demeter Gábor tudományos főmunkatárs (Budapest), Gulyás László egyetemi tanár (Szeged), Gulyás László Szabolcs főiskolai docens (Nyíregyháza), Horváth Gergely főiskolai tanár (Budapest), Lenner Tibor egyetemi docens (Szombathely), Nagy Miklós Mihály c. egyetemi docens (Budapest), Pap Norbert egyetemi tanár (Pécs), Suba János térképtárvezető (Budapest), Szulovszky János tudományos főmunkatárs (Budapest)

Címkép: Károlyfalva melletti szőlők

Szerkesztőség:

4401 Nyíregyháza, Sóstói 31/b, telefon: 06-42/599-400/2276

Kiadó:

a Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete és az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága

A kiadást A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma támogatta

Felelős kiadó:

Kókai Sándor intézetigazgató egyetemi magántanár

ISSN 2064-390X

<http://www.nye.hu/foldrajz/node/178>

<http://www.gistory.hu/g/hu/tfk>

TARTALOMJEGYZÉK

KÓKAI SÁNDOR

IN MEMORIAM FRISNYÁK SÁNDOR 1934 – 2024† 1

TANULMÁNYOK

KÓKAI SÁNDOR – TAMÁS EDIT

A Zempléni-hegység földrajzi kutatástörténete..... 7

FRISNYÁK SÁNDOR

Tájhasználat és antropogén tájformálás a Zempléni-hegységben (895-1920) .. 16

KÓKAI SÁNDOR

A tokaj-hegyaljai városok funkcionális helye és szerepe
Magyarországon (1870) 28

KÓKAI SÁNDOR

A tokaj-hegyaljai városok ún. „városi hányadosa”, mint a városiasodás
értékmérője (1870)..... 46

SÜMEGI PÁL

Magyar honfoglalás környezeti háttere a Bodrogtőzben
(az első elit megtelepedési centrumban) 61

DEMETER GÁBOR

Kísérlet a történeti HDI kiszámítására 1780 körül Magyarországon..... 80

DEMETER GÁBOR

Az 1831-es kolerajárvány terjedésének, tartalmának, intenzitásának
és mortalitásának területi mintázata Északkelet-Magyarországon a
görögkatolikus közösségben – a GIS és a történeti statisztika lehetőségei a
forrásfeldolgozásban..... 91

VIGA GYULA

A bodrogtői kő hasznosításának néhány történeti néprajzi
vonatkozása 103

HAJDÚ ZOLTÁN

Tokaj Európa első gazdaságföldrajzi térképén (1782)..... 114

FILEP ANTAL

A Zempléni - hegység erdeinek használata és a táj manufaktúrái 123

SUBA JÁNOS

Tokaji utászraktanya, árkásztábor és gyakorlótér területének biztosítása
1926-1941 133

HORVÁTH GERGELY – CSÜLLÖG GÁBOR

Történeti értékek szerepe egy leendő Zemplén Geoparkban..... 160

BARÁZ CSABA – KISS GÁBOR

A zempléni obszidián tájföldrajzi szemléletű kutatása: új felismerések,
lehetséges hasznosítás..... 171

LESKÓ ANDREA

Zemplén és Sárospatak tárgyi öröksége - bemutatkozik a
Rákóczi Látványtár néprajzi terme..... 184

RINGER ISTVÁN

A sátoraljaújhelyi állami közpince létrejöttének körülményei 193

TAMÁS EDIT

Etnikai, nemzetiségi viszonyok Tokaj-Hegyalján, a
Zempléni-hegység és a Hegyköz területén a 20/21. század fordulóján 204

KITÜNTETETTJEINK

KÓKAI SÁNDOR

Állami kitüntetettjeink 2024 augusztus 20..... 226

TAMÁS EDIT

Leskó Andrea a Balassa Iván díj 2024. évi kitüntetettje 238

KRÓNIKA

FRISNYÁK SÁNDOR

Székely András Bertalan életműve..... 241

KÖNYVISMERTETÉS

KÓKAI SÁNDOR

Paládi-Kovács Attila: A magyar nép természeti környezete 247

KÓKAI SÁNDOR

Székely András Bertalan (szerk.): Válogatás a magyarországi
nemzetiségek néprajzi köteteiből 10..... 251

KÓKAI SÁNDOR

Marosvári Attila: A román megszállási politika
Magyarországon (1919–1920)..... 254

SZULOVSZKY JÁNOS

Frisnyák Zsuzsa: Régi históriák a tekintetes urakról.
A komlódtótfalui Becsky-Kossuth kúria..... 258

KÍSÉRLET A TÖRTÉNETI HDI KISZÁMÍTÁSÁRA 1780 KÖRÜL MAGYARORSZÁGON

DEMETER GÁBOR

AN ATTEMPT TO CALCULATE HISTORICAL HDI FOR THE 1780s IN HUNGARY

The settlement-level socio-economic database of Hungary is under construction for 10 years. The database, which contains more than 10 million records, aims to trace the historical roots of contemporary peripheral regions in order to increase the effectiveness of modern spatial planning. Previous research has shown that the country's contemporary peripheries are not homogeneous and show local diversity in their socio-economic characteristics. This not only means that there is no universal remedy to improve their situation, but also that their fate has probably been shaped by different historical processes and to unravel the historical roots we need to look back to before 1945. Since geographers failed to carry out fine-resolution research prior to the 20th century due to the lack of interpretation of historical sources, this prompted the processing of 18-19th century censuses (GIS_ta Hungarorum).

A key problem is the definition and measurement of development, essential for the identification of peripheries. GDP is not measurable at fine-scale and its reconstruction possibilities are limited before the 20th c. Furthermore, Maddison's GDP-oriented approach can be criticised for ignoring the political-economic role of inequalities, but also for the flaws in the methodology applied to Eastern Europe and for its one-dimensional, economic growth-oriented nature.

For this reason, we searched for an index that allows us fine resolution and at the same time *longue durée* reconstruction, provides multidimensional approach to development, and can be compared with other European countries. Our multidimensional "welfare" index applied for 1780-1910 using SEM does not allow international comparisons, thus historical HDI, which is comparable at country level, was calculated instead at settlement and district level. For this we used the abundance of schoolmasters as proxy

for education, soil quality, state tax, arable land per capita, vineyard per capita and meadow per capita as proxies for GDP, and finally, we used the ratio of children between 13 and 17 years and children between 1 and 12 years, to approximate death rate that was to substitute average life expectancy.

A történeti Magyarország településsoros adatbázisa immár 10 éve bővül (<http://gistory.abtk.hu>). A több mint 10 millió adatot tartalmazó adatbázis célja a jelenkori periférikus helyzetű térségek történeti gyökereinek feltárása a modern területi tervezés hatékonyságának növelése érdekében. Korábbi kutatásaink rávilágítottak (*Pénzes-Demeter 2021*), hogy az ország jelenkori perifériái nem homogének, és nagy lokális diverzitást mutatnak társadalmi-gazdasági jellemzőiket illetően, így valószínűleg eltérő történelmi folyamatok alakították sorsukat. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nincs egységes gyógyír a helyzet javítására, de azt is, hogy valószínűleg eltérő történelmi jelenségek felelősek a helyzetért, sőt, a történelmi gyökerek feltárásához 1945 előttre kell visszatekintenünk. Ez utóbbit a geográfusok a történeti források interpretációinak hiányában nem tudják elvégezni a 20. század előtti időkre (*Györi-Mikle 2017*). Ez ösztönözte az 1870-1910 közötti népszámlálások és statisztikai adatok feldolgozása mellett a 18. századi összeírások feldolgozását.

A munka során kulcsproblémaként jelentkezett a fejlettség fogalmának meghatározása és mérése, mely a perifériák azonosításához nélkülözhetetlen: a GDP, mint mérőszám ugyanis nemcsak nem mérhető finomfelbontású adatokkal, de történeti rekonstrukciós lehetőségei a 20. század elején is korlátozottak, nem beszélve a korábbi időszakokról (*Schulze 2007*, például 1870-re és 1910-re is ad GDP/fő becslést az Osztrák-Magyar Monarchiára, tartományi – Magyarországon statisztikai régió – szintig lemenve. Ennél finomabb felbontású és régebbi GDP-becslés nem létezik az országra). *Maddison (2001)* szemléletét kritika érheti az egyenlőtlenségek politikai-gazdasági (instabilitást generáló) szerepének figyelmen kívül hagyása miatt (*Williamson 1965*), de Kelet-Európára alkalmazott módszertan hibái miatt is (*Ivanov-Tooze 2007*), valamint a GDP egydimenziós, gazdasági növekedés-orientált jellege miatt.

Éppen ezért fejlettségi vizsgálatainkhoz olyan mérőszámot kerestünk, mely alkalmas e hiányosságok kiküszöbölésére, azaz lehetővé teszi a

- finom felbontású rekonstrukciót,
- a longue durée komparatív idősoros analízist,
- a fejlettség többdimenziós megközelítését, és

- megfelel európai standardoknak, azaz követhető és összevethető más európai országok értékeivel.

Korábbi vizsgálatainkban a fejlettség kompozit, finom felbontású, longue durée felméréséhez SEM segítségével állítottunk elő egy többdimenziós „welfare”-indexet (*Demeter 2024: 4-5. fejezet*), illetve a középkorra (*F. Romhányi et al. 2022*) és legújabban a török korra – a GDP-t approximáló – terményadó/terület, terményadó/fő értékeket számoltunk (*F. Romhányi, 2024a, 2024b; Demeter et al. 2024*). Azonban ezek egyedi fejlettségi mutatók, egyik sem teszi lehetővé a magyar állam gazdasági-társadalmi teljesítményének nemzetközi kontextusban történő mérését, amit a GDP viszont igen.

Létezik azonban olyan mutató is, mely a fenti összes kritériumnak megfelel. A HDI számítható járásra, megyére, településszintre, a fejlettség több dimenzióját egyesíti, és történeti adatsorokra alkalmazható *Prados de la Escosura módszere (2015)* alapján. Mindezek mellett a többi országra is rekonstruálható. A történeti (és párhuzamosan a mai) országterületen a településsoros HDI-értékeket Szilágyi Zsolt kiszámolta 1880-ra, 1910-re, 1930-ra és 1941-re, ennek segítségével lehetőség nyílik a nagy változások (a dualizmus kezdete, Trianon, a nagy gazdasági világválság stb.).

Azonban mi a helyzet a korábbi időszakokkal? Bár a HDI a jelenig elvihető és összevethető más országokkal, a 18. században a HDI összetevőit nem mérték, így rekonstrukciója nem lehetséges. A következőkben azonban megkísérlünk egy proxy indikátort kialakítani a HDI értékek 18. századi rekonstrukciójához, helyettesítéséhez. Az ötletet az adta, hogy Prados de la Escosura alapján *Szilágyi Zsolt (2024)* is helyettesítő indikátorokat vezetett be a finomfelbontású (településszintű) történeti HDI rekonstrukciójához. Az iskolázottságot az írni-olvasni tudással helyettesítette, hiszen ez 1941-ig releváns indikátor (ma jelentőségét veszítette), a várható élettartamot, melyet ugyancsak nem mérték a történeti statisztikai adatsorok, a halálozási rátával helyettesítette, míg a szintén hiányzó GDP-t a direkt állami adóterhekkkel közelítette -részletesen indokolva, hogy ez miért, milyen körülmények között lehetséges.

A 18. században azonban még e helyettesítő indikátorokat sem mérték – hogyan lehetséges így a HDI mérése? Az iskolázottságot közelíthetjük a Lexicon locorumban szereplő iskolamesterek településenkénti meglétével, vagy hiányával. A mortalitás közelítésében segít a népszámlálás 1-12 és 13-17 éves korú gyermekek rovata. A két cohors között az évek számát tekintve 2:1 arány áll fenn, azonban a gyermekek arányát illetően ez jóval nagyobb. Ennek két oka lehet: az egyik, hogy a népszámlálás egy másik kategóriájába, a „paraszt és polgár örököse” kategóriába bekerülhettek a 13-17 éves korosztályból is, hiszen nem

volt szükségszerű, hogy minden parasztnak felnőtt gyereke legyen. (Igaz, bekerülhettek ide az 1-12 évesek is). A másik ok a mortalitási ráta, mely a születés után hat évvel akár az 50%-ot is elérhette Faragó Tamás számításai szerint. Azaz, esetünkben minél kisebb a 13-17 év / 1-12 év kategória hányadosa, annál nagyobb a mortalitás. Hogyan közelíthető a harmadik komponens, a GDP, vagy az azt helyettesítő adózás? A 18. századi összeírásokban nincs szisztematikus termés hozam-számítás, nincsenek árakra adatok, az állami adót ugyanis a földterület után vetették ki (a fejadó mellett), amelyet még befolyásolt a földminőség is. (Emellett az állami adót kivették az állatállományra, a borkimérésre és a házbérekre is, tehát nem teljesen szántóföldi jellegű volt.) A hasznos földterületet befolyásolta még a nyomások száma. A földből származó jövedelmet pedig az eltartottak száma, azaz a 12 év alatti – komoly munkaerőként szóba nem jövő – gyerekek kategóriája. Mivel azonban ezt az előző mutató már tartalmazta proxy változóként, így a túlsúlyozás elkerülése érdekében a földjövedelmet az egy gazdára jutó földméret, nyomások száma, földminőség alapján számoltuk ki a településekre – ugyanis az állami adó értéke több megyében hiányzott.

Három részterképünk e tényezők regionális differenciáit mutatja be. Ezt követően mindhárom mutató értékét normalizáltuk (az adatsor maximum és minimum értékeit +1 és 0 közé vetítettük), majd összeadtuk. Ez megadta a HDI kompozit értékét, ez alapján rajzoltuk ki a 4. térképen látható regionális mintázatot, miközben a három komponens %-os részesedése is mérhetővé vált a teljes HDI-ből.

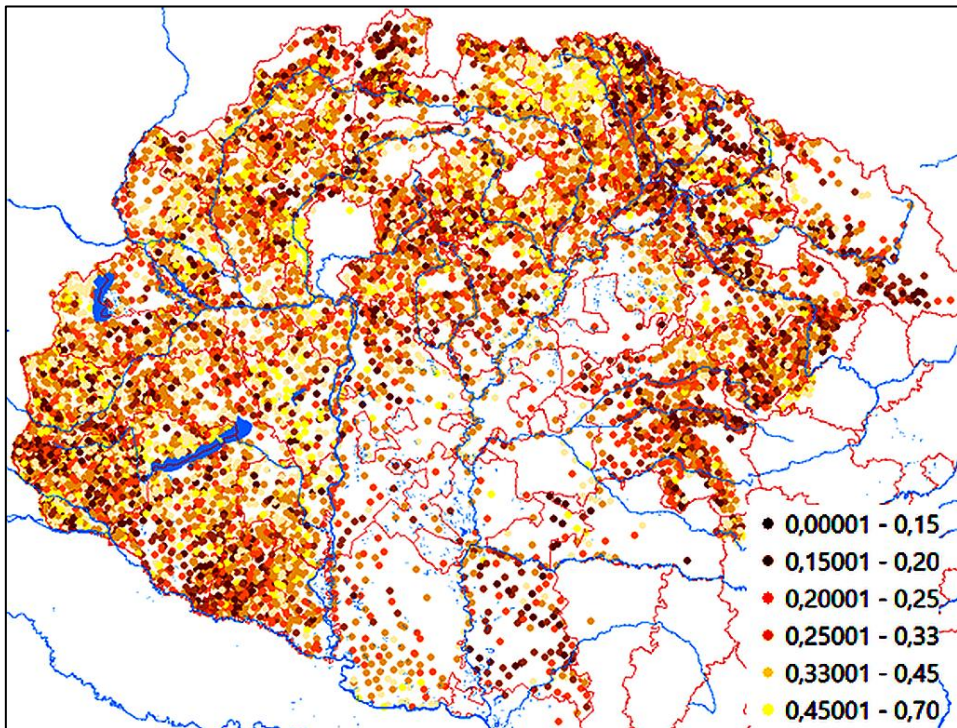
Az eljárásunk során a földminőséget 3 osztályra klasszifikáltuk, ezzel korrigáltuk az egy összeírtra jutó szántómennyiséget. Az egy összeírtra jutó szőlőt kétszeres súllyal vettük figyelembe, a rétet egyszeres súllyal. Mindhárom földhasználati forma egy összeírtra jutó területének nagyságát normáltuk, az így kapott értékeket összeadtuk, majd az összeget újra normáltuk. Az iskolamesterek esetében 0, 0,5 és 1 értékekre konvertáltuk az iskolamesterek településenkénti számát. A mortalitást közelítő indexünk (13-17 évesek száma osztva az 1-12 éves korosztály létszámával) esetében a 0,5-ös hányadost tekintettük elvártnak, azaz 1-nek, az ennél kisebb értékek kisebb számot kaptak a normálás során. Ahol tehát jóval kisebb a 13-17 évesek száma az 1-12 évesek korosztályának létszámától, ott az átminősítés (paraszt és polgár örököse kategóriába történő besorolás) mellett átlag feletti mortalitással (így kisebb várható élettartammal) kell számolnunk. (1. térkép)

Végül az itt említett három tényező normált településsoros adatait összeadtuk, ezzel egy HDI-hez hasonló indexet hozva létre, melyet térképen

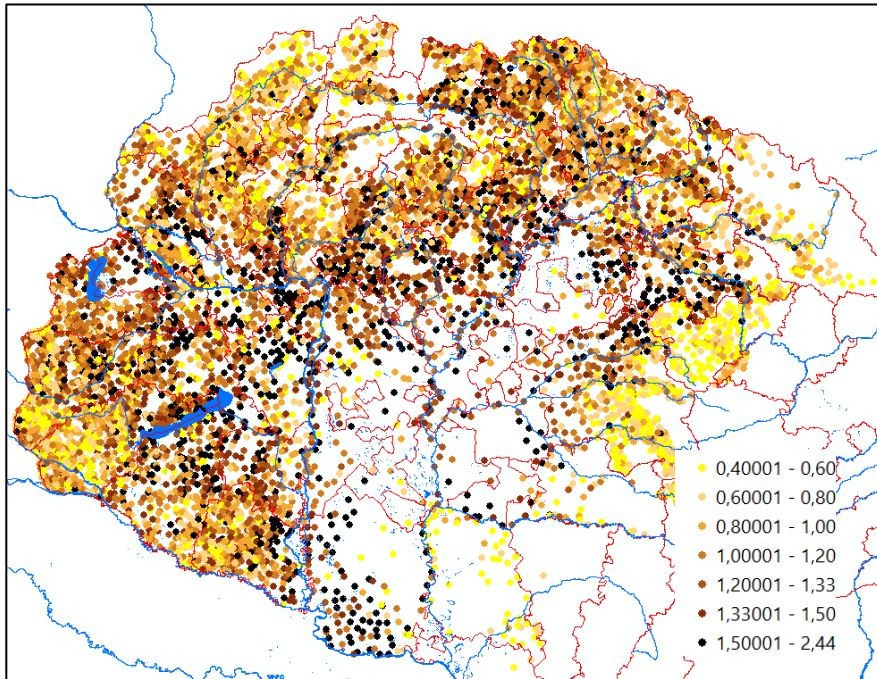
ábrázoltunk (2. térkép). Általánosságban a HDI alapján kirajzolódó fejlettségi kép hasonlít a 2024-es kötetünkben közzé tett, más módszerrel történő számolás eredményéhez. A korrelációs koefficiens értéke $r=0,63$.

A vizsgálat során kiszámoltuk az egyes komponensek súlyát a HDI-ben, ezeket is bemutatjuk (3-4-5. térkép). Itt figyelembe kell venni, hogy mindhárom mutató nem volt kiszámolható Bars, Temes, Krassó-Szörény és Szilágy esetében (Erdélyt már korábban kizártuk), így a HDI itt kétkomponensű, tehát a valóságosnál kisebb HDI-értékek szerepelnek. Emiatt viszont az egyes HDI-komponensek súlya lett nagyobb a háromkomponensű HDI komponenseinek súlyához mérten.

Végül pedig a településtípusokra és domináns nyelvekre kiszámoltuk a HDI átlagértékét és szórását SPSS segítségével. Összességében az HDI országos átlaga a három normalizált komponens összegzése után 0,976, a települések legfejlettebb 20%-a esetében 1,6, a legkisebb HDI-értékkel rendelkező 20% esetén 0,3.

1. térkép. 13-17 évesek száma osztva az 1-12 évesek számával, 1780 – a mortalitás proxyjának mintázata

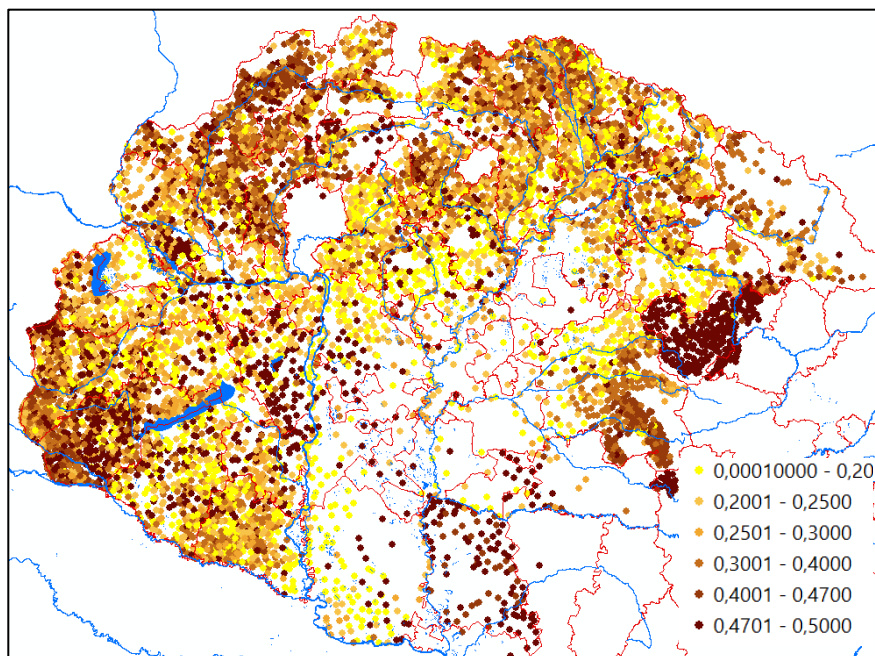

2. térkép. A történeti HDI 1780-ban

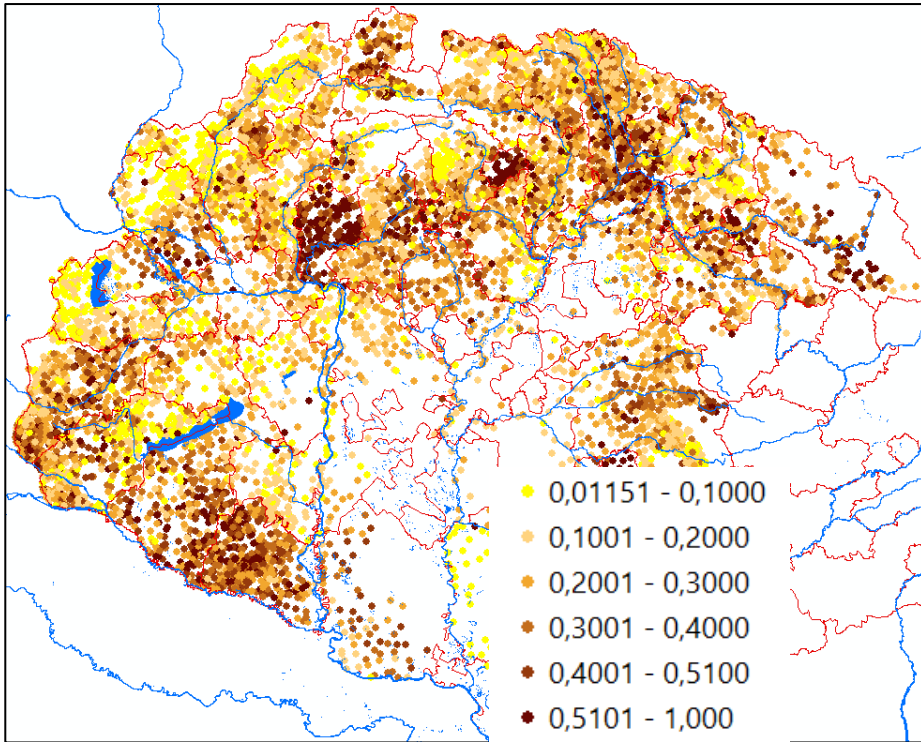
1. táblázat. A HDI és komponenseinek különbségei az egyes etnikumok körében 1780-ban

Domináns nyelv	13-17 és 1-12 évesek aránya	iskolamesterek falvankénti gyakorisága (1=100%)	földművelésből származó jövedelem proxyja	HDI	1. tényező részesedése	2. tényező részesedése	3. tényező részesedése
elegyes	0,267	0,006	0,218	0,306	0,99	0,01	0,17
horvát	0,297	0,281	0,596	0,972	0,61	0,14	0,20
lengyel	0,239	0,217	0,506	0,781	0,61	0,14	0,25
magyar	0,285	0,606	0,788	1,156	0,47	0,26	0,22
német	0,307	0,588	0,534	1,108	0,52	0,27	0,15
oláh	0,246	0,092	0,372	0,476	0,59	0,10	0,29
orosz	0,278	0,472	0,512	0,971	0,55	0,24	0,20
rác	0,266	0,532	0,938	1,136	0,41	0,23	0,28
tót	0,295	0,372	0,568	0,972	0,58	0,19	0,21
vend	0,272	0,095	0,621	0,808	0,67	0,06	0,28
ÖSSZESEN	0,289	0,334	0,617	0,976	0,54	0,17	0,16

A 13-17 és 1-12 éves gyerekek hányadosa 0,3 fölé csak a németek és a magyar-vegyes települések esetében emelkedett. 0,25 körül maradt az elegyes, lengyel, román és rác nyelvek dominálta települések esetében. Átlag feletti volt az iskolamesterek gyakorisága (0,335) a magyarok, németek és rácok esetében, kifejezetten alacsony volt a lengyel, horvát és vend nyelvek dominálta településeken. földjövödelmeket illetően a magyar és rác települések voltak kiemelkedők, az országos átlag (0,6) alatt maradtak a lengyel, román, kis mértékben a német, ruszin és szlovák nyelvi dominanciájú falvak is (1. táblázat). Összességében a magyar és szerb nyelvű településeknél volt a legkiegyenlítettebb a HDI-t alkotó három tényező szerepe. Noha mindhárom tényező maximálisan 1-es értéket vehetett fel az aggregálás előtti normalizálás során, mégis, a fenti két nyelv kivételével minden a mortalitás proxyjának a szerepe az 50%-ot esetben meghaladta. Az oktatás a németek és magyarok, a földjövödelem szerepe a románok, szlovének és rácok esetében volt a legmagasabb, de a 30%-ot nem érte el egyik esetben sem. A horvátoknál, oláhoknál, vendeknél az oktatás súlya a HDI-ben 15% alatt maradt, a földjövödelem a németeknél, ruszinoknál volt alacsony, őket a horvátok, a tótok követték, majd jöttek a magyar nyelvű települések.

3. térkép. A mortalitás részesedése a HDI értékéből 1780-ban

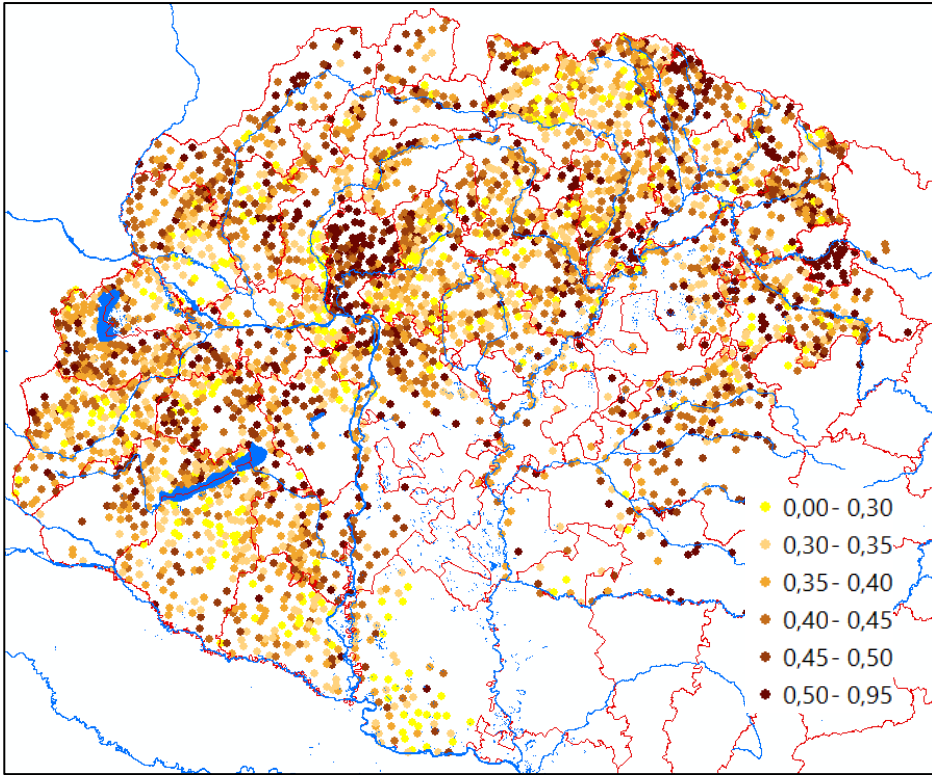
4. térkép. Az agrárjövedelem (proxyjának) részesedése a HDI komplex értékéből

A halandóságot helyettesítő gyerekarány kifejezetten kedvezőtlen volt a falvakban és a prédiúmon, miként itt kedvezőtlen volt az iskolamesterek aránya is. A földjövedelem kapcsán a puszták és a falvak jobb értéket mutatta, mint a mezővárosok. A HDI három komponensének súlyát illetően leszögezhető, hogy most is a mortalitást reprezentáló arányszám súlya volt a legnagyobb, annak ellenére, hogy elvi maximumértéke csak 33%-os átlagot valószínűsített volna. Az iskolamesterek jelenlétének súlya 25-33%-ot tett ki a városokban, azaz a várt értéket mutatta, ellenben itt kisebb volt a földjövedelem súlya (13-18%), emiatt a gyerekhalandóság szerepe itt is 45% felett volt (2. táblázat).

2. táblázat. A HDI és komponenseinek differenciái a különböző településtípusok esetében, 1780 körül

Településtípus	13-17 és 1-12 évesek aránya	iskolamertek falkankénti gyakorisága (1=100%)	földművelésből származó jövedelem proxyja	HDI	1. tényező részesedése	2. tényező részesedése	3. tényező részesedése
végig falu	0,289	0,333	0,646	1,029	0,55	0,18	0,19
falu és mezőváros között	0,377	0,500	0,488	1,192	0,63	0,21	0,16
mezőváros és falu között	0,296	0,865	0,696	1,316	0,45	0,35	0,18
végig mezőváros	0,303	0,957	0,569	1,323	0,45	0,39	0,13
végig prédiium	0,275	0,030	0,826	1,057	0,51	0,03	0,02
végig szabad királyi város	0,324	0,074					
ÖSSZESEN	0,289	0,334	0,617	0,976	0,54	0,20	0,18

Bár a mortalitás (gyerekarány-gyerekhalandóság) szerepe volt a HDI komponensei között a legnagyobb 1780 körül, ez már csak azért sem probléma, mert korábbi fejlettségi modelljeinkben a gyerekarány egyáltalán nem kapott szerepet, mint fejlettséget befolyásoló tényező (mivel eltartottként és 13 év felett munkaerőtöbbletként egyaránt jelentkeztek a gyermekek) (Demeter 2024). Mégis a két modell (HDI és SEM) között erős korreláció mérhető így is, melyek így kölcsönösen megerősítik egymást. Ráadásul az 1780-as évek népszámlálásának burkolt célja a népességfelesleg (sorozható lakosság) megbecslése volt, a 13-17 közötti, nem örökös népesség pedig lényegében a haderő majdani alapját jelentette. Továbbá a korábbi fejlettségi indexek és a gyerekarány között még úgy is erős statisztikai kapcsolat volt mérhető, hogy az utóbbi nem is volt része a korábbi fejlettségi indexnek.

5. térkép. Az iskolázottság (proxyjának) részesedése a HDI komplex értékéből

IRODALOM

- DEMETER G. (2024): Területi egyenlőtlenségek nyomában a 18. századi Magyarországon. Budapest, HUN-REN BTK TTI.
- DEMETER G. – SZ. SIMON É. – F. ROMHÁNYI B. (2024): Észak-Magyarország és Dél-Szlovákia társadalmi-gazdasági viszonyainak atlasza a török uralom kezdetén és a 15 éves háború után (Nógrád és Borsod megyék) / A Historical Statistical Atlas of N-Hungary and S-Slovakia in the beginning of the Ottoman penetration and after the 15-years war (Nógrád and Borsod counties) (1546-1640). *GISistorical Studies* 9. Budapest – Prešov.
- F. ROMHÁNYI B. – SZILÁGYI ZS. – DEMETER G. (2022): A Magyar Királyság regionális különbségei a pápai tizedjegyzék készülése idején. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* 6 (2022). Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Hajnal István Alapítvány, Budapest. pp. 17–52.

- F. ROMHÁNYI B. (2024a): A középkori Magyar Királyság regionális különbségei és változásai (10–16. század). Martin Opitz, Budapest.
- F. ROMHÁNYI, B. (2024b): Spatial Transformations and Regional Differences in the Medieval Kingdom of Hungary (1000–1500). *Hungarian Historical Review* 13 (3) pp. 339–361.
- GYÖRI R. – MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és társadalom* 31 (3) pp. 144–164.
- IVANOV, M. – TOOZE, A. (2007): Convergence or Decline on Europe's Southeastern Periphery? Agriculture, Population, and GNP in Bulgaria, 1892–1945. *The Journal of Economic History* 67 (3) pp. 672–703.
- MADDISON, A. (2001): *The World Economy. A Millennial Perspective*. OECD, Paris.
- PÉNZES, J. – DEMETER, G. (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports* 29 (3) pp. 217–230.
- PRADOS DE LA ESCOSURA, L. (2015): World Human Development: 1870–2007. *Review of Income and Wealth* 61 (2) pp. 220–227.
- SCHULZE, M-S. (2007): *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*. (LSE Working Papers no. 106/07) Department of Economic History, London School of Economics, London
- SZILÁGYI ZS. (2024): Változás és alkalmazkodás a Kárpát-medencében. A történeti és a trianoni Magyarország regionális gazdasági–társadalmi különbségei, területi egyenlőtlenségei 1870–1941 között. *Kézirat*.
- WILLIAMSON, J. G. (1965): Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of the Patterns. *Econ. Dev. Cult. Change* 13, 1–84.